

Del 1

Dagligliv ved Mesna på 1700-tallet

Kapittel 1

Fåberg i første halvdel av 1700-tallet

Antall jordbrukseiendommer i Fåberg omfattet i følge matrikuleringsforslaget fra 1723: 169 skyldsatte gårder, 6 gårder som ventet på skyldsetting og 106 husmannsplasser, - i alt 281 bruk. For det samme året var antall kyrlag pr. 100 innbyggere i Fåberg 202. Dette er betydelig høyere enn gjennomsnittet i Østlandsområdet.

(Kyrslag: en verdienhet som ble benyttet i eldre tider ved taksering av fast eiendom, innbo o.s.v. Normen var ei middels god ku som hadde hatt kalv, Enheten ble også benyttet ved jordbrukstillinger m.m. for omregning av forskjellige husdyr til ens benevning. Grunnlag for omregningen var verdien av kjøttet (Store Norske leksikon). Et kyrslag tilsvarte fire huder, alternativt ½ hest, 6 sauer, 6 geiter, 2 svin eller 1 ½ - 2 lauper smør).(2)

De gårdene som lå mest sentralt i forhold til Mesna var Sorgendal, Lille Hammer, Øvergård på sørsida av elva, og Skjellerud, Lysgård, Randgård og Ersgård på nordsida av elva. Sorgendal og Lille Hammer var opprinnelig utskilt fra samme gård. Sorgendal hadde kvernbruk, mens Lille Hammer hadde sagbruk sammen med Hov. Husmannsplassen Hammeren under Lille Hammer ble fra midten av 1700-tallet bebodd av kobberslagere. Øvergård var opprinnelig en del av Sorgendal fram til 1880. Lysgård hadde egen kvern og sag i Mesna. Randgård hadde også egen kvern. I tilknytning til disse gårdene lå en rekke husmannsplasser (3):

Sorgendal: Brubakken, Nymoen, Moen

Hammer: Badstudiket, Hammeren, Stampa, Hansbakken, Hammershagen, Hammershaug, Erlandsstugua

Øvergård: Torsteinsstugua, Ringen, Aaveitsveen (2 plasser), Vårsetra

Skjellerud: Skjellerudhagen

Lysgård: Skrefsrud øvre, Skrefsrud midtre, Skrefsrud nedre, Jorud, Kanten, Henningrud, Rønningen, Møllerstugua, Støkket 1, Støkket 2, Rægarud, Myren, Lysbakken, Kvern

Randgård: Pålsrud, Pålsrudbakken, Randgardshagen, Lille Randgard

Ersgård: Ersgardsringen nedre (Stenseng), Ersgardsringen øvre, Karenbakken, Ersgardshaugen, Ersgardssveen. Gården Bue var også husmannsplass fram til 1770, da den ble selveiergård.

Vareomsetningen av korn, smør, lågåsild, talg, kjøtt, skinn og jernvarer foregikk på vinters tid til Hamarmarkedet eller Romsdalsmarkedet.

Gruvedriften i Røros, Kvikneområdet og Folldal dannet grunnlag for trekullbrenning og leveranser av proviant som ga sysselsetting, blant annet for bøndene i Gudbrandsdalen. Betalingen

ble delvis gitt i form av kobber. I Fåberg-boka (4) er gjengitt Erik Tordsen og Tord Eriksen Smestads regnskaper fra 1760-og 1770-årene:

"Mitt kobber som er sendt Jonas Elg er 2 bismerpund 18 merker...Til Jørgen Korsvold paa Dovre er sendt 25 Rdl. for at oppkjøbe sau for til vaaren. Solgt Meelvarer paa Folldalen 1773 i mars for 60 Rdl...I 1774 solgt Meelvarer paa Røros i Desember.."

Eiere av de sentrale gårdbrukene ved Mesna på 1700-tallet

Sorgendal:

Jørgen Friderichsen Capler hadde gjennom mange år vært bosatt på Vang, men kom til Fåberg ved begynnelsen av 1700-tallet som forpakter på eiendommen Lille Hammer. Da brødrene Oluff og Christen Larssønner kjøpte eiendommen i 1719 ble den delt i to, og Jørgen Caplers døtre Ann Lisbeth og Boel (Bodil) ble gift og bosatt på hver sin gårdpart. Ann Lisbeth Jørgensdatter Capler f. 1685 giftet seg 1.gang med Christen Larsen Sorgendal. 12/12-1725 var det skifte etter Christen Larsen Sorgendal. Arvinger var enken Ann Lisbeth og hennes barn Mar- en, Jørgen 16 år, Sigrid 22 år, Kjersti 14 år og Berte 5 år. Ann Lisbeth giftet seg for andre gang med Arne Pedersen Nedre Dalen 10/7-1730. Hun overdro Sorgendal til sønnen Jørgen Christensen i skjøte datert 31/8-1734. Ann Lisbeth Sorgendal ble gravlagt 7/9-1737, 57 år gammel.

Jørgen Christensen Sorgendal f. 1709 ble gift 19/12-1730 med Beret Asbjørnsdatter Randgaard. De fikk ni barn: Marith døpt Dom.1 post Epiphania 1730, Christen f. 4/4-1733, Asbjørn f. 1735 (senere leier av kvernhuset, bodde på plassen Hansstuen), Ole f. 1737, Anne Lisbeth f. 1739, Sophie f. 1742, Peder f. 1745, Lars f. 1748, Friderich f. 1752 (senere eier av Lille Hammer).

Christen Jørgensen Sorgendal fikk tinglyst skjøte på gården 16/2-1762. Han døde i 1801. Christen var gift to ganger: første gang 7/6-1762 med Ane Nielsdt. Jongerud, andre gang 3/12-1765 med Martha Christensdt. Kirkerud f.1738.

Lille Hammer:

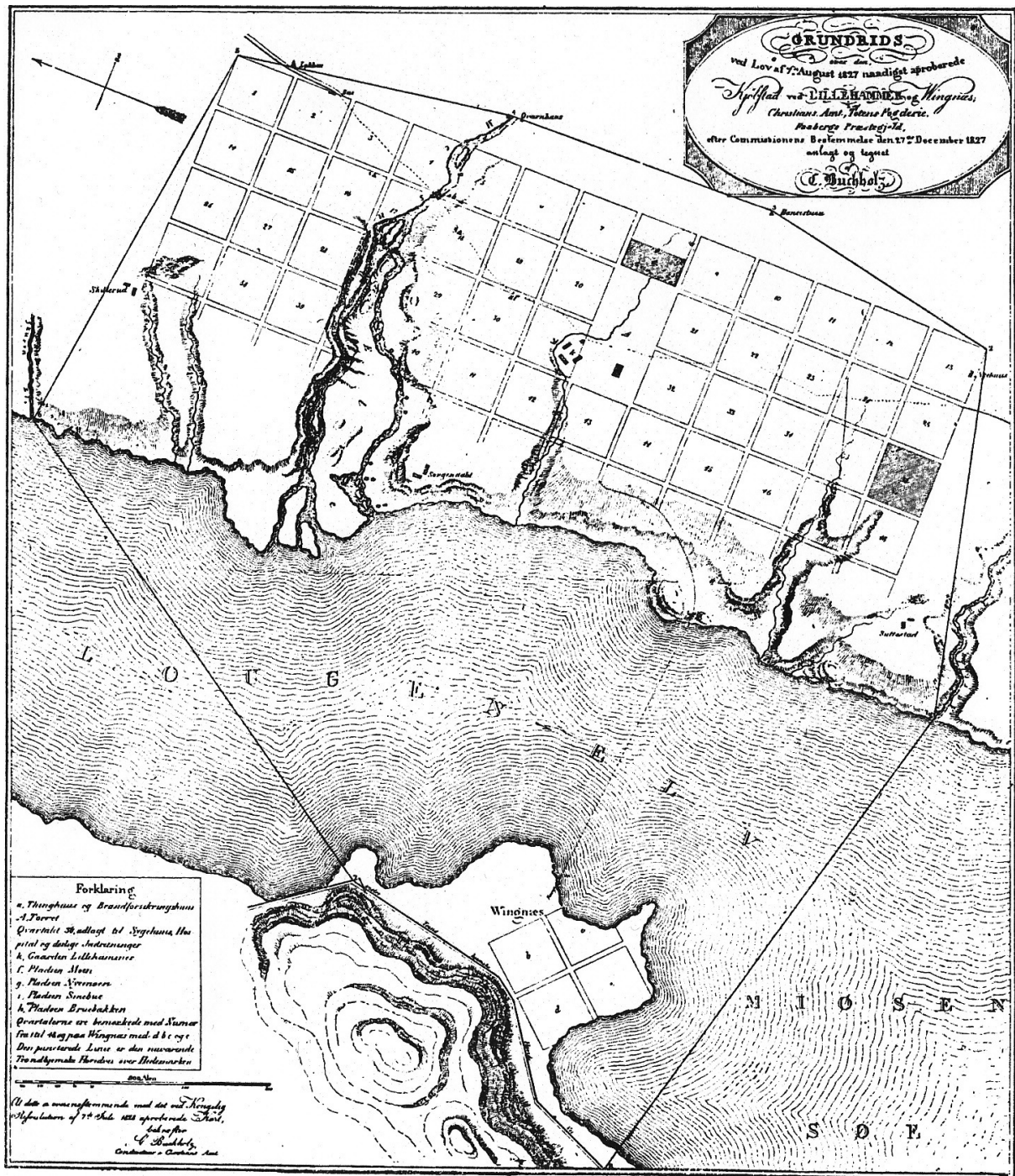
En av de eldste gårdene i bygda. I 1665 er det opplyst at Lille Hammer er gjestgivergård. Oberst Reichwein var oppført som eier både i 1697 og 1706. I 1714 er major Brochenhuus oppgitt som eier.

Christen og Oluf Larssønner kjøpte 20/3-1719 Lille Hammer med underliggende gård Sorgendal, kvern og stampemølle av oberst Georg Reichweins arvinger for 1100 Rdl. (Skjøte av major Brochenhuus, jomfru Sophie Reichwein og capt. Møllerop). Gården ble som følge av dette delt, se omtalen av Sorgendal.

Oluf Larsen ble gift med Boel (Bodil) Jørgensdatter Capler. Boel Jørgensdatter er oppført som eier i 1725. Hun var allerede gift for 2. gang i 1722 med Christian Pedersen Möller (Müller), f. ca. 1690. De hadde fire barn: Cathrine Marie f. 1723, Georgia f. ca. 1725 (ble 23/9-1747 gift med Christen Thordsen Skydsskaffer), Ambrosius f.1726, Jørgen Friderich f. 1736, Christian Möller solgte i 1745 en del av gården til Michael Friderich Nimb for 600 Rdl. (skjøte dat. 12/4-1745) Christian Möllers sønn Ambrosius solgte i 1749 odelsretten til Nimb for 295 Spd. I 1753 ble det holdt skifte etter Christian Möller etter at han døde 11/2-1753, 63 5/6 år gml. Gården ble delt i to ved at Ambrosius Möller og Michael Friderich Nimb hadde hver sin part.

Michael Friderich Hansen Nimb f. 1701 i Danmark ble gift 8/4-1744 med Cathrine Marie Möller (1723-1764), datter av Christian og Boel på Hammer. De fikk døtrene Birgitta Charlotta f. 1744 og Else Dorothea 1746. I 1748 fikk de sønnen Hans Christian, døpt 28/11, og i 1751 ble datteren Boel Sophie døpt 17. januar. Michael Nimb kjøpte Lille Hammer av svigerforeldrene for 600 Rd i 1745 (skjøte dat. 12/4-1745). Svigerforeldrene inngikk 14. april 1745 føderådskontrakt med Michael Nimb. Han drev som procurator, men gikk konkurs i 1753.

Ambrosius Christiansen Möller var gift med Marthe Erichsdt. Lysgaard. 6 barn i ekteskapet. Ambrosius var selv gjestgiver og skysskaffer. I nabohuset drev Valentin Caspersen som landkræmmer. Ambrosius Möller døde 11/1-1781. Arvingene var enken Marthe Erichsdt. og hennes seks barn: Ingebor (g.m. Fredrik Jørgensen Sorgendal), Christian 18 år, Bodel 16 år, Erich 13 år, Jørgen 8 år, Karen 5 år (deres alder ved skiftet i 1782).

Amtsingeniør Buchholz' reguleringskart over Lillehammer fra 1827. Bare noen få gårder er anført på kartet: Skiellerud helt til venstre, deretter Sorgendal helt nede ved Lågen, Lille Hammer ved kirken midt i det regulerede området, Nyhus øverst til høyre, Suttestad nederst til høyre og Vingnes på motsatt side av Lågen.. Dessuten er noen få husmannsplasser angitt med bokstaver, slik det fremgår av forklaringsrubrikken nede til venstre. De skraverte feltene anviser øverst det fremtidige tinghuset og ved bygrensen i syd – et sykehus.

Valentin Caspersen kjøpte i 1754 en part av gården for 1200 Rd på tvangsauksjon etter Nimbs konkurs. Valentin hadde tidligere drevet handelsvirksomhet på Bragerne i Drammen, hvor han 29/10- 1742 ble gift med Eli Tronsdt. Allerede 3. juli 1753 fikk Valentin Caspersen

borgerbrev i Christiania, sannsynligvis som ledd i hans planer om å etablere seg som landkremmer i Fåberg. Han hadde allerede de siste årene av sin tilværelse i Drammen pådratt seg betydelige økonomiske forpliktelser. Bedre ble det ikke etter at han slo seg til ved Lille Hammer, og i 1759 havnet han i gjeldsfengsel. Allerede året før måtte han også fraflytte sitt husvære på Lille Hammer og bosette seg på en husmannsplass under gården, omtalt som «Moen». Før jul 1763 ble Valentin oppsagt fra husmannsplassen, og tidlig på året 1764 anla Ambrosius Möller stevning mot Valentin fordi han ignorerte en avtale om å fraflytte denne plassen. Valentin kjempet en håpløs kamp i tingretten, men fikk til slutt ved sommertinget på Fliflet i juni 1766 en ydmykende dom som fastsatte at han skulle «rødiggiøre Pladsen til næste Faredag». Valentin Caspersen døde 18/12-1780, 70 år gammel.

I 1786 startet madame Calmeyer som privilegert landkræmmer i Fåberg, visstnok med bistand fra Iver Lysgaard.

I 1801 er det registrert syv husstander på Lille Hammer: 1) Frederik Jørgensen, gjestgiver og bonde, 49 år; 2) Jon Christensen, føderådsmann og snekker, 61 år; 3) Peter Liunggren, kobberslaget, 48 år; 4) Christen Olsen, husmann med jord, 48 år; 5) Hans Paulsen, husmann med jord, 60 år; 6) Jon Amundsen, husmann med jord (Hammermoen), 42 år; 7) Anders Paulsen, husmann med jord, 50 år.

Skjellerud:

Denne eiendommen var opprinnelig et adelsgods som fram til begynnelsen av 1700-tallet tilhørte Hans Bielches arvinger. Otto Bielche overdro gården til oberst Reichwein, og Reichwein solgte senere til Christen Christensen som var gift med Anne Haldosdatter. I 1723 var eiendommen kommet i Siver Nielsens eie etter at han hadde giftet seg med enka etter Christen Christensen. 5. juni 1743 ble det holdt skifte på Skjellerud etter Anne Haldosdatter som ble gravlagt 14/2 s.å.. Boet hadde en nettoformue på mer enn 700 Rdl. Arvinger var Annes sønn fra første ekteskap, Christen Christensen., 33 år gammel, og sønnene fra andre ekteskap: Niels, Amund, Ole og Haftor.

Niels Siversen Schiellerud ble 9/1-1740 gift med Anne Arnesdatter.

Christen Christensen d.y. overdro gården til Ole Olsen Bierche (f. 1711) i 1747. 22. oktober 1751 druknet Christen Skjellerud i Gausdalselva, 41 ½ år gammel. Ole Olsen giftet seg med Inger Henningsdt. Vingnæs.

Lysgård:

Gården er omtalt fra 1442 og var i de etterfølgende årene fram til reformasjonen kirkegods, senere krongods, inntil oberst Ole Bruun kjøpte gården av Kronen i 1688. Hans sønn major Lorentz Bruun eide deretter gården inntil sorenskriver Mogens Winsnes (1682 – 19/8 1761) kjøpte gården i 1721. Han tiltrådte stillingen i Gudbrandsdalen sorenskriveri 1/6-1715 og ble innvilget avskjed p.g.a. alderdom 18/12-1738.

Sorenskriver Winsnes var gift 1) med Kristine Margrethe Paulsdt. Riis (1661-1726), 2) 28/8-1727 med Birgitte Charlotte Holmboe (1708-1742).

Winsnes ble etterfulgt av sorenskriver Jens Ziegler, som kjøpte Lysgaard for 1990 Rdl. Ziegler solgte i 1762 til lensmann Erik Johannesen Jevne.

Randgård:

Ved skifte etter Peder Randgård i 1697 er det opplyst at han var gift med Brynil Asbjørndt. De hadde tre barn: Peder, Asbjørn og Maren. Maren var på dette tidspunktet gift med Peder

Langset. Trolig ble begge brødrene boende på eiendommen, men av matrikkelen fra 1723 går det fram at Asbjørn Pedersen var eneeier til gården.

Asbjørn Pedersen Randgaard ble gift to ganger: først med Marit Torgersdt., deretter med Sidsel Olsdt. (død 13/3-1744, 68 år gml.). Fra 1. ekteskap kom døtrene Brynild og Maren. I 2. ekteskap ble det fire barn: Peder f. ca. 1705, Ole f. ca. 1712, Marit, Beret. Beret ble gift med Jørgen Christensen Sorgendal. Asbjørn Pedersen døde 10/7-1746, 86 år gammel. Han var altså født ca. 1660.

Sønnen Peder Asbjørnsen Randgaard fikk skjøte på gården i 1742 etter at eiendommen Nyhus var lagt til Randgård. Nyhus ble en underliggende husmannsplass. Peder ble gift med Ingebor Siversdatter 30/6-1731. De døpte sønnen Asbjørn 5/9-1734, deretter datteren Rønnaug i 1737, sønnen Siver i 1740 og datteren Sidsel i 1749. Peder A. Randgaard døde i 1757. I skifte etter enka 18/6-1760 er følgende arvinger oppgitt: Iver Pedersen, Peder Pedersen og Ole Johansen Holme på vegne av Marit Pedersdatter til deling med deres eldste bror Asbjørn Pedersen. Gården var imidlertid svært belånt, slik at det ikke var arvemidler å utdele. Asbjørn Pedersen sørget for å løse ut gjelden på gården.

Asbjørn Pedersen Randgaard ble gift 1. gang i 1761 med Sidsel Thomasdatter Biørnstad. I forbindelse med gårdshandelen hadde han lånt 500 Rdl. av svigerfaren. Denne obligasjonen var tinglyst 5/10-1761 og ble innløst i februar 1792. I 1795 solgte sønnen Peder Asbjørnsen f. 1761 gården til Lars Jørgensen. Asbjørn Randgaard giftet seg for 2. gang i 1799 med Kristine Margrethe Olsdatter Brubakken f. 1748, datter av Ole Nielsen Berg og Blandine Marie f. Kvarberg.

Ersgård:

Gårdsnavnet er kjent fra 1500-tallet. Ved 1600-tallets begynnelse var eiendommen en av de største i bygda. I 1657 var Ersgård delt i to bruk, hvor Torgeir og Oluf hadde hver sin halvpart. Skattematrikkelen av 1668 opplyser at Ersgård hadde egen kvern.

Iver Torgersen Ersgård var bruker på Ersgård Øvre i 1697. I 1710 het brukerne Peder og Iver Christensønner. Peder Christensøn Ersgård overdro i 1737 sin gårdpart til sønnen Christen Pedersøn. Det ble i denne forbindelse inngitt protest fra Tord Pedersen Kasterud som var Peders eldste sønn med sin første forlovede Anne Torsdatter (som døde før de ble viet). Peder Christensøn Ersgård døde i 1739. Ved skiftet som ble holdt på Ersgård Nedre ble dødsboets nettobeholdning beregnet til ca. 940 Rdl. I tillegg til enka Mari Larsdatter var arvinger parets fire sønner: Tord 42 år (sønn av Anne Torsdt.), Christen 30 år (sønn av Mari), Lars 26 år (sønn av Mari) og Ole 22 år (sønn av Mari).

10. april 1739 ble det utstedt skiftebrev på Ersgård Øvre, etter at Iver Torgeirsen og hustru Ingerid Pedersdt. ønsket å gjennomføre arveoppgjør mens de ennå var i live. Nettoverdien av boet var på ca. 880 Rdl. Arvinger var Torgeir 35 år, Ingrid g.m. Hans Henningsen, Marit g.m. Rasmus Besserud, Goro g.m. Erik Torsen og datteren Mari, ugift. I 1742 var det Tord Pedersen og Ole Pedersen som var brukere på Ersgård.

Torgeir Iversen døde i 1752, 52 år gammel. Ved skifte etter ham var nettoverdien av boet 2671 Rdl. I tillegg til enka Eli Pedersdt. var arvingene Peder 11 år, Iver 9 år, Amund 6 år, Inge 3 år, Torgeir 22 uker. Eli Pedersdt. giftet seg samme året med Amund Syversen Ersgård.

1.april 1780 ga Iver Torgeirsen skjøte til Peder Eriksen Sørhovi for 200 Rdl. Peder Eriksen («Per Bu») f. 1760 ble gift med Eli Iversdt. Ersgård.

Et sårbart samfunn

Klimavariasjoner har gjennom tidene hatt stor innflytelse på tilgangen av mat og levekårene for befolkningen. Bortsett fra avlingssvikt som årsak til hungersnød og død ville lengrevarende underernæring også resultere i økt mottakelighet for sykdom og lave fødselstall. Perioden 1740 – 1743 ble noen vanskelige år i Gudbrandsdalen, med elendige sommere og sprengkalde vintre. I 1742 ble åker og eng dessuten herjet av insekter, slik at folk fikk vansker med matforsyningen. Sviktende ernæring ga grobunn for økt sykkelighet blant folk, og resultatet ble fødselsunderskudd i hele Østlandsområdet som følge av lave fødselstall og økt dødelighet. 1743 ble det verste året i Gudbrandsdalen: i Fåberg, Gausdal og Lesja ble fødselsunderskuddet hhv. 46, 69 og 226. Kornavlingen tilsvarte i 1742 bare halvparten av det normale, og bygdesamfunnene ble helt avhengige av å få tilført korn fra Kristiania. Mange av de som kjøpte korn på avbetaling strevde i flere etterfølgende år med å gjøre opp for seg.

Uavhengig av omfattende klimatiske variasjoner kunne også befolkningen og avlingene bli hjemsøkt av forbigående lokalt uvær i form av tørke, store nedbørsmengder og flom. Best kjent er «storofsen» i juli 1789, da flom rammet flere av dalstrøkene i Sør-Norge med ødeleggende kraft. Men det kunne også forekomme mer avgrensede katastrofer, slik det er dokumentert i tingboka for Fåberg 12. oktober 1735:

...hvorda fremkom for Rættten Peder Dalbye, Christen Nygaard, Erich Nygaard, Knud og Arne Ulleland samt Christen Setter, alle af Saxumdalen her i Sognet, som vemotlig beklagede at deris Korn, medens det stod paa Ageren, en Søndags Aften denne Høst nyelig før de skulde skiære Kornet, ved en ulyckelig stor Hagelskuur blev afslaget og ruineret, saa de gandske ingen nøtte fik deraf uden alleene noget lidet af det lætteste Korn, som sad igien i Axet, over hvilken ulyckelig hendelse de siger være geraadet i en slet og armelig Tilstand, og desformedelst ere nødsaget at søge christmilde og medlidende Mennisker om Hielp og Undsætning for at rædde sig og sine; Og at dette deris Angivende er rigtig og sandfærdig fremstillede de, de 3de Vidner Lars Rindal, Jacob Qval og Christen

Tostensen Ormerud, som aflagde Eed og svarede: indbemældte 6 Mænds angivende i alle Maader er sandfærdige, saasom de selv saae Skaden som den var beskrevet, og Kornet som laa igien i Ageren æfter at det af Hagelet var afslagen.

Ved slutten av 1740-årene og utover på 1750-tallet ble somrene varmere og avlingene bedre, men i årene 1801 og 1802 frøs kornet i fjellbygdene, og i 1812 kom «storkleinåret» med ny hungersnød og barkebrødstider. Deretter kom en bedre periode, men i 1821 og 1836 var det atter uvanlig kalde somre som førte til at mennesker fra Gudbrandsdalen utvandret til andre områder av vårt land.

Gården Lille Hammer, - et knutepunkt i Sør-Gudbrandsdal

Navnet Lille Hammer er kjent gjennom norsk historie helt siden birkebeinerne Torstein Skjevla og Skjervald Skrukka med kongssønnen Håkon søkte losji ved Hammer gård i jula 1205, på vei over til Østerdalen og Trondheim. Fornavnet "Lille" ble benyttet for å skille stedet fra gården Hammer på Storhamar. Mor til Håkon – Inga fra Varteig fulgte med på ferden. Byvåpenet for Lillehammer er en skiløper – til minne om denne dramatiske ferden. Allerede på 1300-tallet var det kirkested ved Lille Hammer, og ei stavkirke stod på dette stedet fram til begynnelsen av 1730-tallet. Stavkirka ble imidlertid etter hvert for liten for menigheten. Den ble derfor revet og erstattet av en korskirke i laftetømmer, innviet av biskop Peder Hersleb 9. januar 1733. (Altertavla i stavkirka var fra 1695 og ble overført til korskirka. Da korskirka ble revet i 1881 ble altertavla kjøpt av Anders Sandvig, og den er i dag å finne i Garmo stavkirke på Maihaugen). I nødsårene før 1814 ble korskirka benyttet som kornkammer for Fåberg herred og ble da påført betydelige skader.

Lille Hammer var møtestedet for to viktige ferdselsårer, - veien fra fergestedet ved nordre del av Mjøsa, og hovedveien over Dovre til Nidaros. Her var det tingsted, handelsplass og kirkested. Fra øst rant Mesnaelva gjennom det samme området ned mot Mjøsa. Dette var sterkt medvirkende til opprettelse av håndverks- og industrivirksomhet i tilknytning til gårdene Lille Hammer og Sorgendal. Allerede gjennom flere hundre år hadde det vært sagbruks- og mølledrift langs elva, da cancelliråd Friderich Hammond i 1755 opprettet en valsemølle for kobber ved husmannsplassen "Hammeren". Kobberet skulle leveres fra kobberverkene i Sel eller Folldal.

Fåberg og gården Lille Hammer lå altså i et skjæringspunkt for mye av ferdselen langs Mjøsa. På sommers tid var det gangvei, ridevei eller kløvvei. På vinters tid kunne trafikken i større grad foregå over isen på Mjøsa. Men ferdselen gjennom området var også forbundet med skyssplikt og underholdsplikt. Dette var en ordning som fra bønder og husmenn ble oppfattet som en byrde, og det var derfor naturlig at ordningen etter hvert ble knyttet til skyss-stasjoner som lå langs allfarveien. I Fåberg var det tidlig lagt to skyssstasjoner på vestsiden, ved Børke og Onsum. Noe senere kom det skyssstasjon på Lille Hammer.

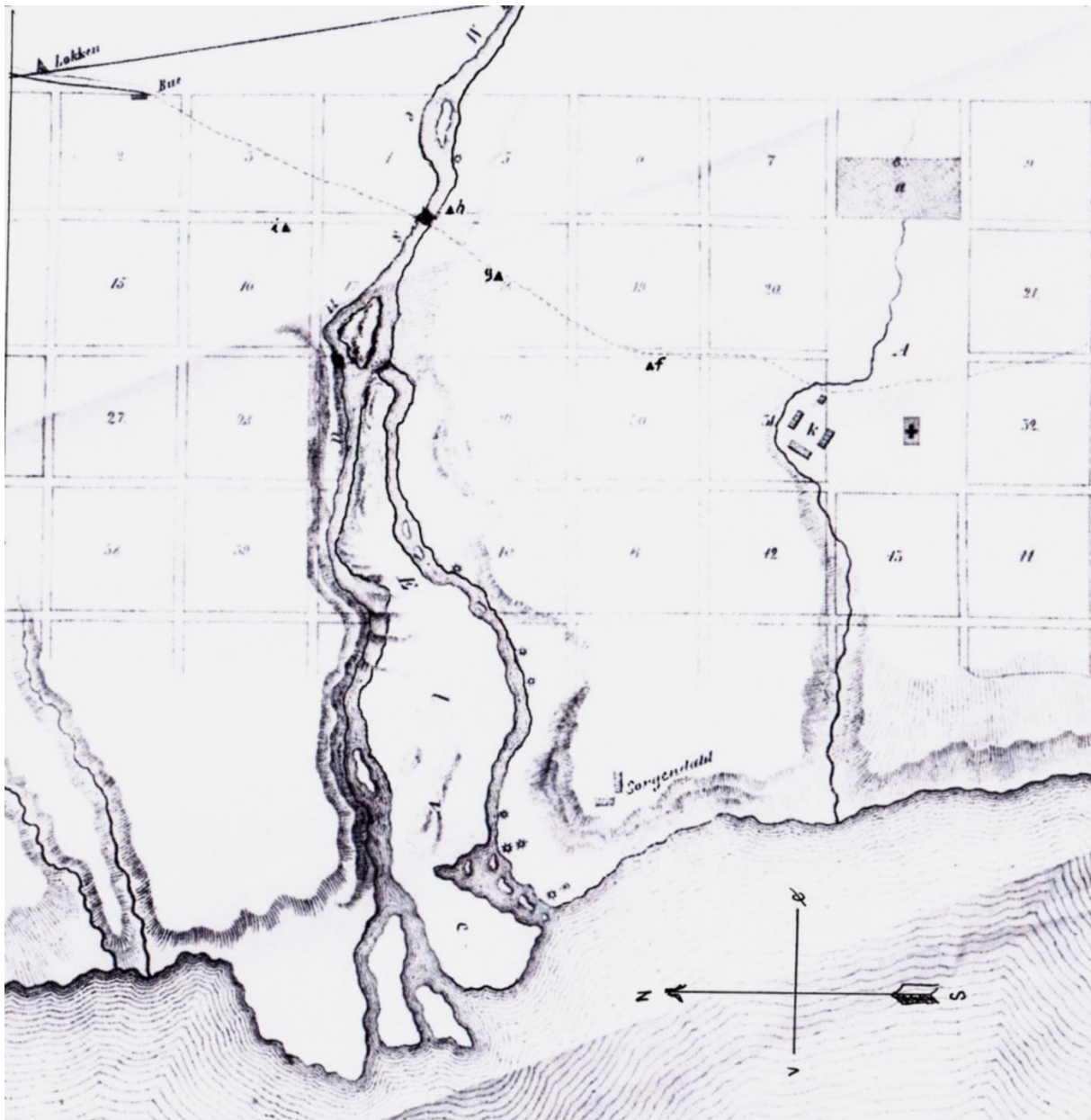
Gården Vingnes

Selv om den ikke var blant gårdene som var lokalisert i området langs Mesna, kan det være naturlig å omtale gården Vingnes som har en lang historie og sentral beliggenhet i Fåberg ved «Faaberg nedre sund», på vestsiden av sundet og på høyde med Lille Hammer. («Faaberg øvre sund» var ved Sundgaarden i Hovegrenda). På samme måte som Lille Hammer fikk Vingnes tidlig en funksjon som overnattingssted for reisende.

Både kaptein (senere generalmajor) Reichwein og løytnant Lorentz Knoph var eiere av gården først på 1700-tallet. Henning Larsen fra Ovren kjøpte Vingnes i 1743. Han giftet seg med Anne Christensdatter Røyne, og fikk to barn: Christen Henningsen og Inger Henningsdatter. Inger ble gift med Ole Schiellerud.

Henning Vingnes utstedte bygselseddel til Jørgen Andersen på husmannsplassen Leervigen i 1751. I 1754 overtok sønnen Christen Henningsen som bruker av Vingnes. Han var da gift med Mari Pedersdatter Storhove, og fikk med henne to barn: Beret f. 1753, Anne f. 1756. Christen Henningsen døde imidlertid det samme året, og enken Mari Pedersdatter giftet seg med Iver Olsen Slette f. 1723. Iver og Mari fikk ni barn.

17. mars 1763 oppstod ildebrann på Vingnes. De fleste husene gikk tapt, bare smie og tørkehus stod tilbake. Neste bruker ble sønnen Christen Iversen f. 1762, død 1813.

Utsnitt av Buchholz' kart fra 1827 som viser nedre del av Mesna og de sentrale gårdsbrukene Sorgendal og Lille Hammer(k). I tillegg er noen husmannsplasser avmerket: Moen (f), Nymoen (g), Brubakken (h) og Smebue(i). Disse plassene ligger langs en svakt stiplet linje som løper øst for Lille Hammer og videre nordover til Bue og Løkken. Denne linjen representerer «nærværende Trondhjemske Hovedvei over Hedemarchen».

Mesnaelva – omfattende virksomhet med vannsager, kvernbruk og stampemøller. Var det ikke «industri»?

I flere sammenhenger blir begrepet «industri» forbundet med den virksomhet som i vårt land kom etter introduksjonen av dampmaskiner utover på 1800-tallet. Slik har oppfatningen også vært når det gjelder utviklinga av industribedrifter langs Mesna. Selv om en ikke skal tøyse begrepet ut over rimelighetens grenser er det grunnlag for å hevde at industriell virksomhet var etablert i nedre del av Mesnavassdraget på 1600- og 1700-tallet.

Bruken av begrepet «industri» bygger på følgende forutsetninger:

- *råvarer bearbeides til produkter*
- *produksjonen er standardisert og har relativt stort omfang*
- *virksomheten er basert på forutgående investeringer*

Sagbruk

Mesnaelva med sine vannkraftressurser har vært grunnlag for industriell virksomhet gjennom 1600- og 1700-tallet. Allerede på begynnelsen av 1600-tallet var det tre skattepliktige vannsager i området: to i Mesna knyttet til gårdene Hov, Lillehammer og Lysgård, og en på Huseskogen som var eid av gårdene Jørstad og Dal. Antallet må ha økt utover mot siste halvdel av 1600-tallet, slik det er dokumentert i Tingrettsforhandlingene 13.juni 1735 (tingbok nr. 2, side 161b), hvor i alt åtte vannsager blir beskrevet. Blant disse omtales sagbrukene på Lille Hammer og Lysgård:

Lille Hammer Saug tilhørende Opsidderne Christian Möller og Jørgen Christensen, som forklarer at Saugen med Damstocken staar paa Deris egen Gaards Grund, og opbyggt for nær 40 Aar siden af Gaardens daværende Ejer Hr. Oberst Reichwein, og veed icke med hvis Tilladelse derpaa skiæres for dem selv og Naboer som tilfører Tømmer, nær 30, 40 til 50 Tylter (tylfter) der aarlig, ligesom fornødiges kand, og samme Aar mindre vorder skiæøret af Vedkommende selv, uden at holde nogen egen Saugmester dertil; Tømmeret tages i Bøndernes selvejer Skove.

Lysgaards Saug forklarer Ejeren Sørenskriver Winsnes at ligge paa hans egen Gaards Grund med Damstock og alt; har været opbyggt fra U-mindelig Tiid; derpaa skiæres til Sørenskriverens egen Gaards nøtte og noget lidet i blant for Naboerne, og som skreven er Different og alleene til Huusnøtte, saa kand hand intet visst til Quantum sætte, saasom nogle Aar skiøæres 10, 20, 30 og andre Aar 40 og højest til 50 Tylter, ligesom behøves kand.

Tømmeret tager hand i sin egen Gaards Skov som hand lader skiaære ved sine egne Folk.

Tingboka avsluttes med denne oppsummeringen sommeren 1735:

Eragtet: Som foran staaende 8te Sauger ickun er nogle Stæde og Flom-Sauger hvorpaa alleene skiaærer til nødvendig Huus-nøtte og icke til at sælge eller udføre noget. Skuren og er Different, saa at somme Aar skiaæres mindre og somme Aar meere, saa kand ej heller icke sætte Saugene for nogen Landskyld, men alleene for noget visst i Penge aarlig at contribuere, thi eragtes at Kolberg Saug No 1: bør svare aarlig 4 sk, dernæst at Fliflet Saug No 2 :1 Rigsort, af Lille Berge Saug No 3 : 24Sk, af Skaarset Saug No 4: 24 Sk, af Lille Hammer Saug no 5: 2 Rigsort, af Langset Saug No 6: 1 Rigsort, af Lien Saug i Saxum dalen No 7: halvanden Rigsort, og af Lysgaard Saug No 8: en Rigsort, som saaledis indstilles til Høy Øvrigheds naadigste Approbation.

Kvernbruk

I Mesna var det også etablert kvernbruk, som sikret at både «indenbygdes og udenbygdes» folk kunne få malt korn på kverna i «Sorgendals elv». Men helt uproblematisk var det ikke at flere eiendommer hadde interesse av å utnytte vannkraften. I tingboka for Fåberg 26/9-1736 får vi vite at Jørgen Christensøn Sorgendal hadde inngitt skriftlig stevnemål 17.august samme år mot Iver og Peder Ersgaard. De hadde bygget et kvernhus «*med tvende par Quærner i tvist imod det Forlig de tidligere have indgaaet med forrige eier af Sorgendal og Lille Hammer, Hr. Major Brockenhuus*». Det ble innkalt vitner som kunne redegjøre for den tidligere historien:

Ite Prov Peder Thommesen Tollersrud 63 aar gl forklarede at hand i året 1714 var Lænsmand her i Sognet, og huset Hr. Major Brockenhuus som var Ejer af Gaarden Lille Hammer og

underliggende Sorgendals Quærnebrug ...I bemældte Aar 1714 kom og Peder Ersgaard, fordi der hafde giort Opsidderne paa Lille hammer forhindring og Skade ved at bortdæmme Vandet i Mæsne- elven fra det Skyldsadte Quærnebrug under Lille Hamer og til deris Quærn paa Bue; ligeledes fordi de mahlede for andre Folk, men da Rættergangen skulde her antages, mødte Iver og Peder Ersgaard, som fandt sig skyldige og derfor indfant sig for Majoren paa Lille Hamer og med ham i Mindelighed blev foreenet, saa at der ingen videre Rættergang blev holden, og sagde Hr. Brockenhuus at de Ersgaards Opsiddere ikke meere skulde gjøre Lille Hamer Hinder paa Vandet eller male for andre Folk, og gav da Majoren saavel Vidnet som Laugrættet ... at reise hjem igien...

2.dre Prov Biørn Flugsrud siger sig være 80 aar gl., vidner ligesom i fiorrige Prov.

3die Prov Peder Smedsrud 66 aar gl. Prover som næst forrige... Oberst Reichwein var Eier af Lille Hamer, som nu er 30 aar siden... tilstoed at der paa Ersgaard forhen har haft er Quærn Huus under deris eget Land, under Ødegaarden Bue..

Det hadde altså vært stridigheter mellom eierne av Lille Hammer/Sorgendal og Ersgaard om vannkraften og kvernbrukene i Mesnaelva allerede tidlig på 1700-tallet. Nå blusset striden opp igjen etter 20 år. Forhandlingene ble avsluttet med et foreløpig pålegg om at oppdemmingen av Mesna fra eierne av Ersgaard måtte innstilles, og at ytterligere dokumentasjon skulle fremlegges til tinget 5. juli 1737. Dette skjedde imidlertid ikke, og problemstillingen fikk henstå i nesten 40 år før det dukket opp på ny. Dette fremgår av tingrettsforhandlinger som ble ført da Iver Ersgaard 9. oktober 1775 (Protokoll nr. 13, side 46a) hadde innstevnet Christen Jørgensen Sorgendahl:

«Iver Ersgaard lod ved Procurator Hansen anmælde at fd til dette Ting ved mundtlig og lovlig Varsel har ladet indkalde Christen Jørgensen Sorgendahl, Vidner og Beviisligheder at anhøre, paasee til et lovsikkert Tingsvidnernes Ervervelse, om at fd Christen Sorgendahl ved sit Quernebrug i Sorgendahls Elv i alle Tider har været i stand til at betiene enten indenbøygdes eller udenbøygdes Folk, som det paa visse Tider af Aaret maa søge hen for at faa mahlet uden Paaklagelse, og at de har været nødde der at opholde sig en 3 a 4 Dage førend de har kundet faa malet de medbringende Kornvarer som og at have maattet reist der i fra uden at have faaet. Stævnevidnerne fremstoed og declarerede at saaledes som Citanten Protocollen har ladet tilføre har de ingenlunde Men alleene om at Møllerens, thi frafalt Citanten denne sin ... derom at føre nogen Vidner.»

Iver Ersgård visste nok hva han ville oppnå, slik det fremgår av fortsettelsen i denne saken i neste tingmøte i Fåberg 16/2-1776 (side 63b): Han førte tingsvitnene Peder Skaarsethougen, Ole Skaarsethougen, Niels og Erich Haave, Ole Ødegaarden, Peder Nyehuus og Peder Dalerud for å dokumentere at kapasiteten ved Sorgendals kvernbruk var utilstrekkelig:

«..for der og da at anhøre stævnte og ustævnte Vidner anlangende hvorvidt det af derværende Repulsioner vorder efter deres Indhold, og efterkommer i henseende til at same paalægger denne forsvarlig at forsyne alle og enhver som maatte forlange malning for Pænge...»

I de avgitte vitnemålene går det bl.a. fram at Peder Skaarsethougen i de senere år hadde fått kornet malt ved «*Lysgaards Qværner*», mens Ole Skaarsethougen gjennom tidligere år hadde

vært i tjeneste ved Øre og derfra blitt sendt med korn til Sorgendals mølle flere ganger. Han hadde så vel sommer som vinter «adskillige gange» opplevd å måtte vente på grunn av det store antall som søkte til møllen for å få kornet malt, som regel 1 a 2 dager, men under tiden 3 a 4 dager.

Christen Sorgendals talsmann, procurator Ytter kommenterte vitnemålene slik:

«Ingen der har sund Fornuft og indseer at det er umulig at alle kand blive hiulpen paa een Gang indseer lettelig at Iver Ersgaard hensigter et Regimen af Interæsse for om mulig at Preiudicere den Indstævnte udi sit privilegerede og til Kongen matriculerede Quernebrug. Ingen er blevne uhjulpen af Sorgendahl».

Utgangen av denne saken er dokumentert i Tingprotokollen for Fåberg 19/6-1776 (side 112b), hvor det viser seg at Iver Torgersen Ersgaard og Christen Jørgensen Sorgendal inngikk **kontrakt** om «*et Quærne-Huus i Mæsne-elven*». Kontrakten var datert 13. april 1776.

Stampemøller og skinnberedning

Allerede lenge før 1700-tallet hadde det vært håndverkere knyttet til skinnberedning i lokalsamfunnet; det var skomakere, garvere, salmakere og feldberedere. I boka «Fåberg – bygda og banken» omtales bl.a. en episode fra juli 1685 da kong Christian V var på gjennomreise. Følget hadde en hvilepause og ble traktert på Vingnes. Det oppstod da klammeri mellom Sven Feldbereider og Rasmus Øre. Situasjonen ble ytterligere tilspisset ved at sersjant Hammer deltok i slagsmålet. Feldbereideren ble bøtelagt, mens sersjanten ble stilt for krigsrett.

Grunneierne Jørgen Sorgendal og Christian Møller bygde stampemøller i Mesna. En stampemølle (også omtalt som «stampe») kunne i tillegg til å knuse bark og gjennomføre fettgarving, også anvendes for å tove vadmél, knuse ben til mel, fremstille papirmasse av lerret- og bomullskluter, produsere krutt o.s.v. Det grunnleggende prinsippet er at vannkraften overføres via et vannhjul til hammere/stempler som er egnet til å bearbeide det råmaterialet som skal anvendes.

For alle som arbeidet med beredning og håndverksmessig bearbeiding av skinn var det nødvendig å mestre alle deler av håndverket, herunder garving. Dette foregikk ved at de ferdige hudene ble behandlet med garvesyre som kunne utvinnes ved å legge knust bark i vannbad, *eller* ved å bearbeide skinnene med fett.

Ole Andreassen Ruud f. 1859 gjorde på 1930-tallet nedtegnelser om forholdene i Lillehammer på 1800-tallet, og beskriver vandringer fra Sorgendal østover langs Mesna – «Sorgendalsgutua». Her omtales også stampemøllene: «*Fraa «Hammara» opover langs elven gik stiger aat Stampesletta (Borkestampe at stampe bork aat garveriet), Helvedesfossen, langs heile elva op til Skrefsrud, til endeel udslaatter oppe ved Kroken*».

Et vanlig håndverk på 1700-tallet ble utført av ”feldberedere”. Dette er omtalt i Lillehammer og Fåbergs historie, bind 1, under temaet ”Bearbeiding av huder og skinn”, hvor det opplyses

at det på 1500-tallet var introdusert en ny måte å garve skinn ved ”semsking”. Dette ga skinn som kunne brukes til klær og hansker.

Semsk-garving bygger egentlig på den eldste garvemetoden ved bruk av fett: ferske flådde skinn ble bearbeidet ved fjerning av narven (den delen av læret som tilsvarer hårsiden av skinnet) og slipes med sandsten og smergel, slik at skinnet får sitt fløyelsliknende utseende. Deretter blir skinnet smurt med animalsk fett og bearbeidet slik at fettene trenger inn i skinnet, enten ved at tran og fett blir banket inn i skinnet ved hjelp av stampemøllen eller valket i tromler. Hensikten er å gjøre det mykt, vannavstøtende og holdbart.

Betegnelsen ”feldbereder” oppstod i Danmark. Yrket omfattet flere arbeidsoppgaver. På 1700-tallet ble bruk av semskede klær mer alminnelig, og feldberedere i byene fikk et økonomisk oppsving.

Kristianiaauget av feldberedere forsøkte å hindre at noen av deres egne medlemmer fortsatte sin virksomhet i håndverket ute på bygdene, men uten større hell. I Fåberg er *Svend Feldbereder* nevnt allerede i 1686, og både *Jørgen Feldbereder* og *Ole Nielsen Berg* arbeidet på 1740-tallet ved stampemøller i Mesnaelva.. Som foran nevnt fikk Jørgen Feldbereder i 1743 bevilling på bruk av en stampemølle i Mesna av Christian Møller og Jørgen Sorgendal.

Feldberedersvend *Fridrich Mathias Barth* kom fra Kristiania til området ved Lille Hammer i løpet av årene 1765-1767. Han ble gift med Ole Feldbereders datter Kristine Margrethe. Han benyttet i hovedsak navnet «Fridrich Barth», men er dels omtalt som «Mathias Fridrich», dels «Fridrich Mathias».

Gjennom personlig meddelelse fra Marit Bredeveien (som er etterkommer av Friderich og Kristine) kan vi med stor sannsynlighet konstatere at Friderich Barth var innflytter til Norge: i kommunikantprotokoll nr.2 for Oslo Domkirke/ Vår Frelses menighet er han 11/1-1767 registrert som kommunikant: «*Mathias Frider: Barth fra Tydskland hos Mich: Schibsted*». Det er sannsynlig at Fridrich Barth som feldberedersvend ved Mesna arbeidet under Ole Nielsen Berg, - også omtalt som «Ole Nielsen Brubakken» og «Ole Feldbereder», etter som Friderich Mathias Barth giftet seg med hans datter Kristine. Det er også verdt å merke seg at også Niels Olsen Brubakken som var svoger av Fridrich Barth, omtales som husmann og feldbereder. Han overtok altså farens geskjeft.

Kapittel 2

Vårt første møte med Ole Nielsen og Blandine Pedersdatter

Den 30. desember 1743 ble feldberedersvend Ole Nielsen Berg viet i Vang kirke på Hedemarken med jomfru Blandine Maria Pedersdatter Kvarberg. Forlovere var Thore Olsen Granrud og Johannes Jørgensen Bangsberg. Blandine var født i 1714. Årsaken til at vielsen foregikk i Vang kirke var at Blandine Maria bodde i dette kirkesognet, men like etter at ektepakten var beseglet slo de seg til som husmannsfolk i Fåberg. Trolig hadde Ole allerede på dette tidspunktet gjort nødvendige avtaler for å kunne etablere seg som håndverker i